

УДК 371.13:316.454.5:372.4

Марія ОЛІЯР

доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедр
і педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: oliyar27@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито зміст і шляхи реалізації інноваційних технологій у процесі формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Автор пропонує здійснювати формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів засобами навчальних дисциплін. Використання трансдисциплінарних комунікативних понять дає змогу надати навчальним заняттям із різних предметів комунікативної спрямованості. Когнітивно-гіпертекстова, дискурсивна, діалогова технології, метод групової роботи, кейс-метод дозволяють організувати динамічний процес формування комунікативних знань та вмінь студентів.

Ключові слова: майбутній учитель початкової школи, комунікативна компетентність, інноваційні технології, трансдисциплінарні зв'язки, педагогічний дискурс.

Сучасна психолого-педагогічна наука розглядає педагогічну діяльність як комунікативну за своєю природою, а особистість – як складну ієрархію різних рівнів внутрішніх і зовнішніх комунікацій, що складають її комунікативне ядро. У зв'язку з цим підготовка до міжособистісного спілкування характеризується як складний багатокомпонентний процес, який одночасно передбачає розвиток психічних процесів особистості в кількох напрямках [3] і формує таку її властивість, як комунікабельність, що в умовах інформаційного суспільства, значного розширення ділових, культурних, професійних та інших контактів відіграє особливу роль, забезпечуючи успіх усієї діяльності людини загалом. Якщо ж говорити про педагогічну діяльність учителів початкової школи, то поза комунікативною взаємодією, діалогом і співпрацею на гуманістичних засадах вона взагалі не мислиться.

Нормативне підґрунтя формування комунікативного підходу в професійній підготовці майбутніх педагогів закладене в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції нової української школи, Державному стандарті початкової загальної освіти. Завдання щодо розвитку ключових компетентностей у галузі мови висвітлені в Загальноєвропейських Рекомендаціях із мовної освіти, які ґрунтуються на визнанні комунікативної функції мови як такої, що забезпечує мовленнєву діяльність особистості та є базою для формування її комунікативної компетентності.

За дослідженнями сучасних учених-психологів (Г. Андреева, М. Аргайл, О. Бодальов,

Дж. Брунер, Ю. Ємельянов, Н. Кузьміна, Б. Паригін, Ю. Паскевська, Л. Петровська, В. Рижов, Н. Чепелева, В. Черевко, М. Хофман та ін.), комунікативна компетентність як особистісна характеристика майбутнього педагога відіграє важливу роль в адаптації студентів до навчального процесу ВНЗ та їхній успішності в навчанні, соціальному самопочутті, задоволенні від взаємин із оточенням. Підставою для цих тверджень є дослідження комунікативного підходу в навчанні мови (Н. Бабиць, Г. Богін, Т. Дрідзе, Н. Зарубіна, Г. Золотова, В. Капінос, І. Конфедерат, Н. Лобко-Лобановська, Л. Мамчур, В. Мельничайко, Н. Онипенко, Л. Паламар, М. Пентиліук, Г. Шелехова та ін.); теорії і практики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів (В. Бадер, Л. Бірюк, М. Вашуленко, Т. Грітченко, Г. Демидчик, В. Усатий та ін.); закономірностей формування комунікативних умінь і навичок майбутніх педагогів (А. Добрович, В. Кан-Калик, О. Коропецька, Л. Овсянецька, Л. Петровська, Т. Яценко, та ін.); лінгводидактичних компетентностей та стратегій мовної освіти (С. Караман, О. Копусь, Ю. Крижанська, О. Любашенко, Н. Остапенко, В. Третьяков та ін.); комунікативних стратегій і тактик майбутніх учителів (Н. Антонова, А. Габідулліна, О. Іссерс, В. Карасик, М. Олешков, Т. Радзієвська, Ю. Романенко та ін.). Водночас в умовах реалізації Концепції нової української школи необхідні інноваційні підходи до формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів.

Метою статті є висвітлення змісту і шляхів реалізації інноваційних технологій у процесі

формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Характеризуючи поняття ключових компетенцій, представники Організації економічного співробітництва та розвитку визначили три категорії цих компетенцій, що є критеріями їх основних переліків: автономна діяльність; інтерактивне використання засобів; уміння функціонувати в соціально гетерогенних групах. Зокрема, «здатність інтерактивно застосовувати мову, символіку й тексти означає ефективне використання мов та символів у різноманітних формах і ситуаціях для досягнення цілей, розвитку знань та власних можливостей. Це дає можливість розуміти світ і брати участь у діалогах, а також ефективно взаємодіяти з оточенням» [5, с. 24]. Великого значення надається вмінню жити, взаємодіяти, співпрацювати з іншими людьми в полікультурному суспільстві, конструктивно розв'язувати конфлікти.

Л. Мамчур зазначає, що «у сучасному науковому обігу комунікативна компетентність – це здатність доречно і правильно використовувати мову в різноманітних соціально різнотипних ситуаціях спілкування, співвідносити мовні засоби з цілями й умовами спілкування, розуміти стосунки між комунікантами, будувати власне мовлення з урахуванням соціальних норм поведінки та системи культурних уявлень і цінностей певної мови» [4, 103–104].

Вивчення й аналіз стану професійно-мовленнєвої та професійно-комунікативної підготовки майбутніх учителів початкової школи в теорії і практиці вищої педагогічної освіти дали підстави вважати, що наявні методики професійно-мовленнєвої підготовки студентів є недостатніми для успішної реалізації мовленнєво-стратегічної комунікації в їхній подальшій професійній діяльності. Тому необхідно якісно змінити підходи до формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів, оскільки, як зазначає Д. Хейз, найважливішими професійними характеристиками є особистісний професійний розвиток учителя початкової школи, вміння будувати відносини з дітьми та їхніми батьками, спілкуватися, співпрацювати з іншими людьми [7].

Успішність професійно-комунікативної підготовки майбутніх педагогів залежить від того, наскільки в змісті та методиці експериментального навчання буде забезпечено: використання навчальних дисциплін лінгвістичного, педагогічного та інших циклів, трансдисциплінарних зв'язків між ними як засобу досягнення мети формування комунікативної компетентності студентів; організацію комунікативного освітнього середовища в процесі викладання фахових дисциплін; партнер-

ську взаємодію учасників освітнього процесу, співтворчість, участь студентів у навчальному процесі як його активних суб'єктів; використання методів і прийомів інтерактивного характеру, традиційних та інноваційних технологій із метою оволодіння студентами стратегіями і тактиками професійної комунікації.

Формуючи комунікативну компетентність майбутніх учителів початкової школи засобами навчальних дисциплін, необхідно домогтися не лише формального засвоєння знань з мови та вмінь лінгвістичного аналізу, а й максимально використовувати освітньо-розвивальні можливості всіх навчальних дисциплін. Для цього необхідне корегування змісту дисциплін з урахування вимог до комунікативної підготовки майбутніх учителів початкової школи, зафіксованих у вітчизняних і міжнародних нормативних актах у галузі освіти, а також забезпечення трансдисциплінарних зв'язків.

Насамперед необхідно визначити комунікативні поняття навігаційного характеру та концептуальні поля взаємопов'язаних комунікативних понять для забезпечення трансдисциплінарних зв'язків. Центральні поняття навігаційного характеру (навігація (лат.) – вибір найвигіднішого шляху) [6, 454] з метою формування комунікативної компетентності студентів – це: «компетентність», «комунікативна компетентність», «комунікація», «дискурс», «комунікативна стратегія», «комунікативна тактика».

Використання трансдисциплінарних комунікативних понять дає змогу: 1) збагатити зміст навчальних дисциплін, надати їм комунікативної спрямованості; 2) побудувати систему формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів за принципами послідовності і наступності, що дозволяє уникнути дублювання тем та зекономити час; 3) забезпечити прагматичну практико-професійну спрямованість навчальних дисциплін, оскільки вивчення кожної теми супроводжується її аналізом із погляду застосування в процесі педагогічного спілкування.

Реалізація процесу формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи – це складний процес, результат якого залежить від злагодженої системи дій викладачів, взаємодії викладачів і студентів, а також активної позиції майбутніх учителів. У цьому зв'язку наскрізною метою процесу формування комунікативної компетентності є організація засобами сучасних інноваційних методів і технологій спільного комунікативного освітнього середовища, де суб'єктами навчального процесу виступають викладач і студент, об'єктом є зміст освіти, який необхідно засвоїти.

Оволодіння понятійним апаратом комунікативної компетентності започатковується з перших днів навчання у ВПНЗ у процесі вивчення дисципліни «Основи педагогіки зі вступом до спеціальності» (1 семестр). Основними формами роботи зі студентами на цьому етапі є лекційні (лекція з елементами диспуту, лекція-прес-конференція, проблемна лекція), практичні заняття; інтерактивні методи (інтелектуальної суперечки, фасилітованого диспуту, групового вирішення проблемних завдань та ін.), методи спостереження, виконання трансдисциплінарних навчальних завдань, розв'язування тестів; технології проблемного, розвивального навчання, розвитку критичного мислення, розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів, технологія навчання як дослідження, когнітивно-гіпертекстова технологія та ін.

Зокрема, мета когнітивно-гіпертекстової технології – засвоєння студентами системи теоретичних знань шляхом активізації їхньої самостійної навчально-пізнавальної діяльності на основі спеціально розроблених дидактичних гіпертекстових матеріалів. Завданнями технології є розвиток мотивації формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи; засвоєння та використання студентами професійної предметної термінології в процесі спілкування в середовищі ВПНЗ та початкової школи; розвиток культури і техніки мовлення майбутніх фахівців; удосконалення умінь і навичок навчально-пізнавальної культури студентів.

Наскрізною особистісно зорієнтованою технологією, елементи якої необхідно використовувати на всіх етапах формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, є дискурсивна технологія. За словами українського вченого Ф. Бацевича, «сама особистість володіє мовленнєвою ситуацією; вона може піднятися над обставинами спілкування, спрямовувати в необхідному напрямі розвиток дискурсу. Включена в дискурс, вона водночас творить його. А це означає, що в дискурсі втілюються температури, здатність до здійснення певних видів діяльності, зокрема комунікативної, домінуючі почуття і мотиви діяльності, індивідуальні психологічні особливості тощо» [2, 187].

Мета дискурсивної технології – організація на занятті спільної навчально-педагогічної комунікації (спільності дискурсів) з метою формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Завдання технології: 1) оволодіння студентами способами комунікативної взаємодії мовою навчального предмета; 2) формування дискурсивного мислення майбутніх учителів початкової школи на основі інтерсу-

б'єктності; 3) формування діалогічного мислення і поведінки студентів; 4) орієнтація на здатність творчо, нестандартно вирішувати завдання, які виникають у процесі професійної комунікації.

Для здійснення означених вище завдань необхідно створити освітнє середовище, у якому комунікація здійснюється як особистісно значуща для кожного учасника, але одночасно ґрунтується на спільних вимогах до всіх. Це середовище на занятті розглядається як спільна навчально-педагогічна комунікація (спільність дискурсів), заснована на узгодженні позицій, розумінні та взаєморозумінні, у процесі якої відбувається засвоєння змісту навчального предмета шляхом взаємодії викладача і студентів з метою передання, сприйняття, здобування, перероблення інформації та обміну нею. Таке розуміння комунікативного освітнього середовища стає підґрунтям для об'єднання всіх учасників комунікації як однодумців, які мають спільні погляди на предмет вивчення і здійснюють спільну роботу із засвоєння його змісту.

Комунікативна компетентність майбутніх педагогів у цьому ракурсі виступає як динамічна цілісність, результат спільної особистісно спрямованої діяльності, який фіксується у вигляді дискурсу (тексту) заняття (взаємопов'язаних мікротекстів), рівноцінними співавторами якого виступають викладач і студенти. У такому середовищі студент опиняється в ситуації самостійного засвоєння певного змістового елемента культурно-педагогічного досвіду, який може по-різному трактувати, не ризикуючи бути підданим критиці за помилкові судження, здійснює роботу з власного самовдосконалення, позитивної самооцінки, «переростає» себе, отримуючи задоволення від процесу здобування знань.

У межах дискурсивної технології необхідно з'ясувати, які комунікативні можливості має сучасне заняття у ВПНЗ і яким чином воно повинно бути організоване, щоб реалізувати поставлені цілі. Заняття, адекватне завданням формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, повинно бути дискурсивним за своїм змістом. Таке заняття не можна трактувати в межах традиційного, оскільки воно не вкладається в звичну схему проведення. Викладач у ході дискурсивного заняття повинен свідомо здійснювати комунікативну підготовку студентів залежно від контексту. При цьому він дає змогу майбутнім педагогам гнучко реагувати на нову інформацію, висувати різні варіанти її осмислення, адаптуватися до різних комунікативних ситуацій, готуючи студентів до постійних змін у процесі спілкування з учнями початкових класів.

Розкриємо основні характеристики дискурсивного заняття: метою цього виду занять є реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи; дискурсивне заняття є комплексним висловлюванням, яке створюється всіма учасниками комунікативної взаємодії; комунікативна взаємодія є свідомою діяльністю як викладача, так і студентів; професійно спрямована комунікативна ситуація організовується не формально, а «переживається» студентами спільно з викладачем, у результаті чого формуються особистісні зв'язки і ціннісні відносини між комунікантами, засновані на принципах загальнолюдської моралі, головними з яких є свобода вибору та комунікативна відповідальність, взаєморозуміння і довіра; у процесі дискурсивного заняття студенти оволодівають комунікативними ролями адресата й адресанта у професійно спрямованій комунікативній ситуації, що сприяє зануренню в різні типи педагогічного дискурсу (пояснення наукового поняття, відтворення змісту тексту, міркування, розповідь, бесіда, дискусія, диспут тощо); викладач у дискурсивному занятті виступає в ролі посередника між студентом і галуззю знань як частиною педагогічної культури, фасилітатора, партнера з комунікації, професійного співрозмовника, спостерігача, консультанта залежно від навчальної ситуації; результатом дискурсивного заняття є не передані викладачем, а засвоєні, обґрунтовані та аргументовані знання, здобуті студентами в процесі спільної діяльності; ефективність дискурсивного заняття полягає не тільки в оволодінні знаннями, але й у формуванні мотиваційно-ціннісних, когнітивних, поведінкових, рефлексивно-оцінних характеристик майбутніх учителів як показників сформованості їхньої комунікативної компетентності.

Підготовка викладача до дискурсивного заняття передбачає три етапи. 1 етап (підготовчий) – визначення мети, завдань заняття, форм роботи, надання студентам для ознайомлення інформаційних матеріалів, зразків виконання завдань тощо; продумування ходу комунікативної взаємодії, її стилістики, мовленнєвих засобів; визначення викладачем власної комунікативної ролі, підготовка жанрів дискурсу, їх композиції, продумування особливостей комунікативної поведінки; прогнозування комунікативної поведінки аудиторії, окремих студентів, рівня їхніх предметних та комунікативних умінь; добір відповідних комунікативних стратегій і тактик. 2 етап (здійснення комунікативної взаємодії) – передбачає використання набутих студентами вмінь в умовах штучно створеної професійної соціалізації,

тобто проектування ситуацій комунікативної взаємодії, які можуть виникати в природному середовищі початкової школи. У таких ситуаціях, де інформаційне поле може швидко і непередбачувано змінюватися, майбутні педагоги опиняються в соціальній ролі вчителя і вчаться вільної комунікації, набувають досвіду професійного спілкування, засвоюють педагогічні цінності. Одночасно майбутні педагоги занурюються в предмет викладання, розширюючи свій світогляд. 3 етап (завершення комунікативної взаємодії) – підведення підсумків заняття у вигляді засвоєння когнітивно-комунікативних комплексів (моделей комунікативної поведінки), які супроводжують певну комунікативну ситуацію і є важливими для її розуміння.

В умовах професійної освіти образ адресата (учня, класу) та комунікативної ситуації на заняттях переважно уявний. З метою наближення до практичних умов майбутньої професійної діяльності роботу зі студентами на дискурсивному занятті необхідно здійснювати шляхом аналізу конкретних прикладів зі шкільного життя (відеозаписів уроків, виховних заходів, текстових фрагментів комунікативних ситуацій, записів студентів у щоденниках педагогічної практики тощо).

Під час дискурсивного заняття майбутні вчителі постійно перебувають у процесі активної комунікативної взаємодії. Використовуються різні форми організації навчальної діяльності: фронтальна, індивідуальна, групова; активні методи: доповідь, дискусія, метод групового вирішення проблемних завдань, моделювання, конструювання; специфічні методи навчання професійної комунікації (спілкування в умовах зміни видів діяльності, партнерів, навчальних завдань, метод «золотої середини» (довірливої комунікації) тощо.

Найбільш ефективною формою організації навчання студентів з метою формування їхньої комунікативної компетентності вважаємо групу. Групова робота сприяє створенню єдиного комунікативно-смыслового поля, ситуації розуміння, взаєморозуміння, максимальному розкриттю здібностей та можливостей студентів. В організації групової роботи студентів варто використовувати поради психологів щодо принципів роботи в групі: спілкування на основі довіри; спілкування за принципом «тут і тепер»; відмова від «Я»-висловлювань; щирість спілкування; конфіденційність; активність, відповідальність кожного за результати роботи в групі; повага до того, хто говорить; неприйнятність безпосередніх оцінок людини [1].

Іншим ефективним інструментом формування комунікативної компетентності майбутніх пе-

дагогів є кейс-метод, або метод ситуаційних вправ. Цей метод інтерактивний за своєю суттю і дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності майбутнього вчителя початкової школи. Існують різні види кейсів (кейс-ситуація, кейс-проблема, кейс-опис та ін.), що можуть включати такі завдання комунікативного спрямування: проаналізувати педагогічну ситуацію; на основі заданої ситуації сформулювати проблему; розробити серію запитань щодо ситуації; дати відповіді на запитання; запропонувати шляхи вирішення ситуації, використовуючи здобуті знання і досвід; із запропонованих варіантів вибрати правильний розв'язок; самостійно сконструювати ситуацію на основі фактів, що спостерігалися під час проходження педагогічної практики в початковій школі, тощо.

Ще однією технологією, що довела свою ефективність у процесі формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів, є діалогова технологія. Мета технології – організувати динамічний процес формування комунікативних умінь студентів, що включає оволодіння комунікативними вміннями під час розв'язання завдань різних типів; використання засвоєних зразків комуніка-

вної поведінки в ході імітації професійної діяльності вчителя початкової школи; моделювання студентами комунікативних ситуацій; створення власних зразків комунікативних стратегій і тактик.

Таким чином, у процесі спеціально організованої роботи формуються всі аспекти комунікативної компетентності майбутніх учителів (підготовка до публічних виступів; підготовка до здійснення групової комунікації; підготовка до здійснення міжособистісної комунікації) у різноманітних видах діяльності. Використання інноваційних технологій сприяє створенню єдиного навчального комунікативного середовища, ситуації взаєморозуміння, максимальному розкриттю здібностей та можливостей студентів, розвитку їхньої здатності до співпраці, вміння розуміти партнерів, правильно оцінювати їхні психологічні та емоційні реакції, поважати погляди інших, толерантно вести діалог тощо.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо у дослідженні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до самовдосконалення комунікативної компетентності, а також до реалізації діяльнійшої лінії мовної підготовки молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Барна М. В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів / М. В. Барна // Практична психологія та соціальна робота. — 2006. — № 12. — С. 50—66.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. — К. : Академія, 2004. — 344 с.
3. Бодалев А. А. Личность и общение : избр. труды / А. А. Бодалев. — М. : Педагогика, 1983. — 272 с.
4. Мамчур Л. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в умовах ВНЗ / Л. Мамчур // Проблеми підготовки сучасного вчителя. — 2010. — № 2. — С. 99—104.
5. Стратегія реформування освіти в Україні : Рекомендації з освітньої політики. — К. : К. І. С., 2003. — 296 с.
6. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сютя, Т. В. Цимбалюк; за ред. Л. О. Пустовіт. — К. : Довіра : Рідна мова, 2000. — 1017 с.
7. Hayes D. Encyclopedia of Primary Education / D. Hayes. — Abington : Routledge, 2009. — 467 p.

Олияр М. Инновационные технологии формирования коммуникативной компетентности будущих учителей начальной школы

В статье раскрыты содержание и пути реализации инновационных технологий в процессе формирования коммуникативной компетентности будущих учителей начальной школы. Автор предлагает формировать коммуникативную компетентность посредством учебных дисциплин. Использование трансдисциплинарных коммуникативных понятий дает возможность добавить учебным занятиям по разным предметам коммуникативной направленности. Когнитивно-гипертекстовая, дискурсивная, диалоговая технологии, метод групповой работы, кейс-метод позволяют организовать динамический процесс формирования коммуникативных знаний и умений студентов.

Ключевые слова: будущий учитель начальной школы, коммуникативная компетентность, инновационные технологии, трансдисциплинарные связи, педагогический дискурс.

Oliar M. Innovative technologies of developing the communicative competence of primary school teachers to be

The article reveals the content and ways of implementation of innovative technologies in the process of developing the communicative competence of primary school teachers to be. The author suggests developing the communicative competence of teachers to be by using the means of the studied disciplines. The use of transdisciplinary communicative notions enables adding a communicative orientation to classes in various subjects. The cognitive-hypertextual, discourse and dialogue technologies, the method of group work and case method make it possible to organize a dynamic process of developing the students' communicative knowledge and skills.

Key words: primary school teacher to be, communicative competence, innovative technologies, transdisciplinary connections, pedagogical discourse.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2017